

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ**

ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ ФАКУЛТЕТИ

**Аёллар спорти таълим йўналиши
2-курс 204-гуруҳ талабаси**

ЭСОНОВА ГУЛЧЕХРАНИНГ

**УМУМИЙ ПЕДАГОГИКА НАЗАРИЯСИ ВА
АМАЛИЁТИ
фанидан**

МУСТАҚИЛ ИШ

Мавзу: Таълим ва ақлий таракқиёт

Ўқитувчи:

Норбоева С.

ТЕРМИЗ-2015

ТАЪЛИМ ВА АҚЛИЙ ТАРАҚҚИЁТ

Режа:

1. Чет Эл психологиясида таълим ва тараққиёт муаммолари
2. Л.С.Выготский тадқиқотларида таълим ва тараққиёт муносабати
3. Таълимни жадаллаштириш муаммолари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари.

Чет эл психологиясида таълим ва тараққиёт муаммолари. А.Валлон, Ж.Пиаже, Ж.Брунер, В.Оконь ва бошқаларнинг илмий назариялари ва уларнинг шарҳи, Л.С.Виготский тадқиқотларида таълим ва тараққиёт муносабати. П.П.Блонский асарида таълимнинг етакчилик роли ҳақида. Таълимни жадаллаштириш муаммолари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари. Таълимни индивидуаллаштириш-ўқувчининг индивидуал-психологик хусусиятларини ҳисобга олишдир.

Таълимни индивидуаллаштириш принципи ўқитишда ўқувчиларнинг реал типларига таяниш демакдир. Таълимда индивидуал ёндошиш масалалари (методикалар ишлаб чиқиш). Таълимни индивидуаллаштиришда диагностик методикалардан фойдаланиш. Таълимни индивидуаллаштиришда интеллект ва тафаккур асосий мезонлардан биридир.

Ҳозирги шароитда таълимни ўқувчиларда муайян билим, кўникма ва малакалар системасини таркиб топтиришдангина иборат деб асло талқин қилиб бўлмаслиги яхши маълум. Таълимни шундай ташкил этиш вазифаси кўйилмоқдаки, у ўқувчиларнинг ақлий тараққиётини максимал даражада таъминлайдиган бўлсин. Шунинг учун ҳам биз оддий таълим ҳақида эмас, балки ривожлантирувчи таълим тўғрисида гапирамиз.

Нимани ўқитиш керак ва қандай ўқитиш керак? Бу муаммо кейинги йилларда мактаб дастурлари ҳамда ўқувчиларнинг фан ва техника тараққиётининг ҳозирги даражасидан анча орқада қолаётганлиги муносабати билан педагоглар, методистлар, психологларнинг алоҳида диққат-эътиборини талаб қилди. Техника тараққиёти ва фаннинг тез суръат билан ривожланаётганлиги ёш авлоднинг умумий таълим тайёргарлиги даражасига тобора кўпроқ талаблар кўймоқда, ўқув дастурлари ва курсларини қайта кўриш, замонавийлаштириш зарур бўлиб қолди.

Швейцариялик психолог Ж.Пиаженинг фикрича, боланинг ақлий ўсиши ўзининг ички қонунлари асосида ривожлана бориб, сифат жиҳатдан ўзига хос бир қатор генетик босқичларни босиб ўтади. Таълим ва ақлий

етилиш жараёнини фақат бир қадар тезлатишга ёки секинлаштиришга қобилдир, лекин у ақлий жиҳатдан етилиш жараёнига ҳеч қандай жиддий таъсир кўрсата олмайди. Демак, таълим ривожланиш қонунларига бўйсунтириш керак. Масалан: болада мантиқий тафаккур етилмай туриб, уни мантиқий фикр юритишга ўргатиш фойдасиздир. Таълимнинг турли босқичлари боланинг тегишли психологик имкониятлари пишиб етиладиган муайян ёшидан қатъий назар боғлиқлиги шундан келиб чиқади.

Таъкидлаш жоизки, таълим етакчи ролни бажаради, таълим ва ривожланиш эса ўзаро бир-бирига боғлиқдир; улар алоҳида содир бўладиган икки жараён бўлмай, балки бир бутун жараёндир. Таълимсиз тўла ақлий ривожланиш бўлиши мумкин эмас. Таълим ривожланишига туртки бўлади, ривожланишни ўз ортидан эргаштириб боради. Зарур шароит туғилганда таълим мантиқий фикрлаш малакасини таркиб топтиради ва тегишли ақлий ривожланиш учун замин бўлади.

Ақлий ривожланиш тушунчасининг ўзи турли тадқиқотчилар томонидан ҳар хил талқин қилинмоқда. С. Л.Рубинштейн билан Б.Г.Ананьев биринчилар қатори ақлий ривожланишни, умумий интеллектни тадқиқ қилиш билан шуғулланишга даъват этиб майдонга чиқдилар. Ананьев бу категориялар одамнинг шундай мураккаб психик хусусиятидирки, ўқиш ва меҳнатдаги муваффақият ана шу хусусиятга боғлиқдир, деб гапирди. Олим бу категорияларни билишга оид турли вазифаларнинг қўйилиши ва ҳал этилиши билан боғланган, яъни ҳодисага энг умумий мўлжалловчи характеристика берган бўлиб, бу характеристика уни ҳал этишнинг мумкин бўлган йўллари кўрсатиб беради.

Кейинги йилларда ана шу кўрсатиб ўтилган муаммони турли йўналишларда тадқиқ этиш бошлаб юборилди. Бу тадқиқотлар орасида Н.С.Лейтеснинг тадқиқотларини қайд қилиб ўтиш керак.

Н.С.Лейтес, аввало ақл сифатларини ўз ичига олувчи умумий ақлий қобилиятлар (гарчи улар жиддий равишда ирода ва эмоционал хусусиятларга боғлиқ бўлса ҳам) одамнинг назарий билиш ва амалий

фаолият имкониятларини характерлаб беради, деб таъкидлаган. Одам интеллекти учун энг муҳим нарса шуки, у атрофимизни ўраб олган ва оламдаги нарса ва ҳодисалар ўртасидаги боғланиш ва муносабатларни акс эттириш ҳамда шу билан воқеликни ижодий равишда қайта ўзгартириш имконини беради. Н.С.Лейтеснинг кўрсатиб ўтганига қараганда, олий нерв фаолияти хусусиятларида активлик ва ўз-ўзини тартибга солишнинг айрим шарт-шароитлари яширинган бўлиб, булар умумий ақлий қобилиятларни таркиб топтиришнинг муҳим ички шартларидан иборатдир.

Юқорида баён қилинганлар муносабати билан ақлий ривожланишнинг мазмунига оид мезонлар (белгилар, кўрсаткичлар) масаласи вужудга келади. Бундай энг умумий мезонларнинг рўйхатини Н.Д.Левидов келтириб ўтади. Унинг фикрича, ақлий ривожланиш қуйидаги кўрсаткичлар билан:

- 1) Тафаккурнинг мустақлиги билан
- 2) Ўқув материални ўзлаштиришнинг тезлиги ва мустаҳкамлиги билан,
- 3) Стандарт бўлмаган вазифаларни ҳал қилишда ақлий чамалашнинг тезлиги билан,
- 4) Ўрганиб чиқиладиган ҳодисаларнинг моҳиятига чуқур кириб бориш (муҳим бўлган нарсани муҳим бўлмаган нарсадан ажрата билиш) билан,
- 5) Ақлнинг танқидий қарши, баландпарвоз, асоссиз мулоҳазаларга мойилликнинг йўқлиги билан характерланади.

Таълимнинг асоси-ўқитувчининг ўқувчиларга етказадиган мўл-кўл ахборотини эсда олиб қолиши эмас (гарчи, бу муҳим вазифа бўлса-да), балки бу ахборотни олиш жараёнида ўқувчиларнинг ўзлари актив иштирок этиши, уларнинг мустақил фикр юритишини мустақил билим олиш қобилиятини, ўз-ўзига маълумотни ошириш қобилиятини секин-аста шакллантириб боришдан иборат бўлмоғи лозим. Таълим психологияси соҳасида ишлаётган тадқиқотчиларнинг асосий вазифаси таълим процессида мустақил, ижодий тафаккурни ва ўқувчиларнинг билим активлигини таркиб топтириш ва ривожлантиришнинг қулай шароитларини аниқлашдир. Бунда психологлар Л.С.Вүготский томониданоқ аниқланган қоидага, яъни таълим

бериш ўқувчи кўлга киритиб бўлган ривожланиш даражасини кўзламасдан, бирмунча олғақетиши, ўқувчининг тафаккурига унинг мавжуд имкониятларини бирмунча оширадиган талаблар қўйиши, у эришган ва яхши ўзлаштириб олган аналитик–синтетик фаолият даражасини талаб қилиши керак деган қоидага асосландилар Л.С.Виготский таълимнинг ақлий ривожланишдаги етакчи ролини таъкидлар экан, таълим ўқувчининг ривожланишидаги кечаги кунга эмас, балки эртаги кунга таянмоғи лозим, деб ҳисоблаган эди. Таълим ривожланишининг фақат тугалланган даражаси асосида қурилмасдан, аввало ҳали унчалик таркиб топмаган нарсаларга таянмоғи керак.

Бу принципти қандай тушуниш керак? Мисол келтирамиз-кичик ёшдаги ўқувчида ўқиш фаолиятини таъминлайдиган психик функциялар ҳали таркиб топмасданок (анализ ва синтез ва мускул ҳаракат анализаторларининг ривожланиши ва ҳақозолар кўзда тутилади)унга ўқишни ўргата бошлайдилар. Л.С.Виготский боладаги ақлий ривожланишнинг икки даражаси ҳақидаги қоида ифодалаб берди.

Биринчи даража, актуал ривожланиш даражаси ўқувчи тайёргарлигини мавжуд даражаси бўлиб, у ўқувчининг қандай топшириқларни тўла мустақил бажара олиш билан характерланади.

Анча юқори бўлган иккинчи даража (уни Виготский энг яқин ривожланиш запаси деб атаган) боланинг нимани мустақил бажара олмаслигини, лекин озроқ ёрдам билан ниманинг уддасидан чиқа олишини кўрсатади. Виготский бола бугун катталар, ўқитувчи ёрдамида бажараётган нарсани эртага мустақил равишда ўзи бажаради, энг яқин ривожланиш даражасига ўтади деб таъкидлаган эди.

Психологлар ана шу принципга асосланиб таълим жараёнида ўқувчиларнинг фикрлаш фаолиятини активлаштиришнинг психологик шарт-шароитларини, ўқувчиларнинг мустақил, ақлий фаолият самарали методларини эгаллаш шарт-шароитларини тадқиқ қилмоқдалар, ўқиш

жараёнида «тайёр» билимларни ўзлаштириш билан мустақил «кашфиётлар» қандай нисбатда бўлишини аниқламоқдалар.

Л.С.Виготский: «Бола тараққиётини ҳеч маҳал мактаб таълимидан ташқаридаги соя деб ҳисоблаш мумкин эмас»,-деб таъкидлайди. Бундан ташқари, таълим ва тараққиёт бир-бирига тобе бўлмаган жараёнлардир, деган йўналишдаги психологларни ҳам у қаттиқ танқид қилади.

П.П.Блонский таълимнинг бола тараққиётидаги ўрнига алоҳида аҳамият беради. Шунинг учун ўқувчиларнинг ақлий ривожланиши тўғридан-тўғри мактаб дастури мазмунига боғлиқ эканлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, таълим жараёнида болалар маълум қоида асосида фаолият қилишга одатланадилар. Таълим таъсири натижасида ўқувчиларда ўз-ўзини ва ўзининг ақлий фаолиятини назорат қилиши юзага келади.

3. Илмий ахборот оқимининг шиддат билан ўсиб бораётганлиги шунга олиб келмоқдаки йил сайин илмий билимларнинг умумий миқдори билан уларнинг мактаб ёки олий ўқув юртида ўзлаштирилган қисми ўртасидаги фарқ ортиб бораёпти. Бирорта ҳам ўқув юрти кишига унинг ишлаши учун зарур бўладиган билимларнинг хатто кичик бўлгани ҳам беришга қодир эмас. Ҳаётнинг жўшқин суратидан орқада қолмаслик учун умр бўйи ўсиш, ўқиб-ўрганиш, ўз билимларини тўлдириб бориш керак бўлади.

Бу ахволнинг уддасидан чиқиш учун **иккита вазифани** ҳал қилиш керак. **Биринчи вазифа** -Олий таълим билан мактабдаги таълим ўртасидаги тафовутни ҳам миқдор жиҳатдан ҳам сифат жиҳатдан максимал даражасида қисқартириш масаласи эди. Бу вазифа мактаб дастурларини замонавийлаштириш йўли билан бажарилади. Иккинчи вазифа таълимнинг характерини қайта қуришнинг бир неча йўллари, йўналишларини тадқиқ қилмоқда. Бу биринчидан, таълимни оқилона жадаллаштириш бўлиб, у хусусан, ўқувчиларнинг ёшларига хос ақлий имкониятлари ҳақидаги анъанавий тасаввурларни ўзгартириш, ўқувчиларнинг ақлий қобилият захираларини қидириб топишдир. Иккинчидан, психологлар таълим жараёнида ўқувчиларда актив, мустақил, ижодий тафаккурни, мустақил

билиш фаолиятига, мустақил билим эгаллашга ёки баъзи ҳолларда айтишларича, ўз-ўзича таълим олишга, мактабдан кейин мустақил маълумот олишга, оид қобилиятни бутун чоралар билан таркиб топтиришни нажот йўли деб билмоқдалар.

Таълимни жадаллаштириш муаммосидан бошлаймиз. Л.В.Занков анча машҳур янги дидактик таълим системасини (кичик ёшдаги ўқувчилар учун) ишлаб чиқмоқда. Бу системага қуйидаги принциплар асос қилиб олинган;

1) Таълимни юқори даражадаги қийинчилик асосида қуриш. Фақат ана шундай таълим, деб кўрсатиб ўтади. Л.В.Занков, жиддий ақлий иш олиб бориш учун озиқ бериши ҳамда ўқувчиларнинг тез ва интенсив равишда ривожланишига кўмаклашуви мумкин;

2) Материални тез суръат билан ўтиш (ақлга тўғри келадиган чегарада);

Таълимнинг билишга тааллуқли томонининг, назарий билимларининг салмоғини кескин тарзда ошириш, материални эгаллашга олиб борадиган йўл-олинган маълумотларни узвий ўзаро боғлиқ равишда жавоб излаш, ўз-ўзини назорат қилиш ва ўз-ўзини текшириш ёрдамида чуқур англаб олишдир. Кўрсатиб ўтилган принципларга мувофиқ равишда ташкил этилган экспериментал таълим шуни кўрсатадики, ўқувчилар анча чуқур ва мазмунли билим олибгина қолмай, балки уларнинг ақлий активлиги ортади, уларнинг юқори даражадаги ақлий ривожланиши таъминланади, ўқишга ижобий муносабат тарбияланади